

ผ้าทอลายทางกระรอก : องค์ความรู้และคุณค่าจากเรื่องสั้น
ของจำลอง ฝั่งชลจิตร และชุมชนเกาะยอ จังหวัดสงขลา*
TEXTILES WITH HANG KRA-ROK PATTERN: BODY OF
KNOWLEDGE AND VALUES FROM SHORT STORY BY
CHAMLONG FANGCHONLACHIT AND FROM KOH YOR
COMMUNITY IN SONGKHLA PROVINCE

ณัฐพงศ์ กระจายโภชน*

Nattapong Krajayphot*

พรพันธุ์ เขมคุณาศัย

Phonphan Khamkhunasai

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา

Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University, Songkhla, Thailand

*Corresponding author E-mail: nattapong010833@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอก จากเรื่องสั้นของจำลอง ฝั่งชลจิตร และชุมชนเกาะยอ จังหวัดสงขลา ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากเรื่องสั้น 2) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากชุมชน และ 3) การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอก จากเรื่องสั้นและชุมชนเกาะยอ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ช่างทอ ผู้รู้ในชุมชนเกาะยอ และผู้ประพันธ์เรื่องสั้น เครื่องมือที่วิจัย ได้แก่ การสังเกต แบบสัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม นำข้อมูลมาตีความ จำแนก และวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากเรื่องสั้น ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) องค์ความรู้และคุณค่าจากเรื่องสั้นผ้าทอลายทางกระรอก มีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาไม่น้อยกว่า 3 รุ่น สามารถสั่งสมภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของภาคใต้ 2) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากชุมชนเกิดจากการเชื่อมโยงภูมิปัญญาการทอผ้าเข้ากับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น และ 3) การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากเรื่องสั้นและจากชุมชนผ่านการพูดคุยและสนทนากลุ่มกับผู้รู้และช่างทอ ที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างทอ นั้งเรือข้ามเกาะและสังเกตเห็น

สาหร่ายหางกระรอกที่ขึ้นอยู่ในทะเลสาบสงขลา ทำให้เกิดภาพจินตนาการนำไปสู่การประดิษฐ์ ออกแบบ ถอดลายขึ้นมาเป็นลายใหม่ และตั้งชื่อเรียกว่า “ลายหางกระรอก” ส่งผลให้ชุมชนพูด ถึงผ้าทอลายดั้งเดิมลายอื่น ๆ ทำให้วงสนทนาเรื่องผ้าทอของชุมชนมีความหมายมากขึ้น

คำสำคัญ: ผ้าทอลายหางกระรอก, องค์ความรู้, คุณค่า, เรื่องสั้น, ชุมชนเกาะยอ

Abstract

This article aims to study grasps and values of Hang Kra Rok weaving pattern from Chamlong Fangcholjitr's short stories and Koh Yor community Songkhla province in three aspects i.e. 1) grasps and values of Hang Kra Rok pattern from the short story 2) knowledge and virtues of Hang Kra Rok pattern from the community and 3) grasps and values integration of Hang Kra Rok pattern from the short story and Koh Yor community. This study is considered qualitative research by key informants i.e. weavers, community experts and the author of the short story. Instruments used in this research were observation, interview form and group discussion. The information was interpreted, categorised and analysed into three aspects which are 1) knowledge and value of Hang Kra Rok weaving pattern from the short story which has been inherited for at least three generations and able to accumulate the weaving wisdom of the south 2) gist and worth of Hang Kra Rok pattern from the community has been shaped from the relation of weavers' wisdom with local resources and 3) the integration of knowledge and values of the weaving pattern from short stories and the community from interview, group discussion with experts and weavers. Weavers had taken from sailing through the island and noticing hydrilla in Songkhla Lake as an inspiration for designing and tracing a new pattern named “Hang Kra Rok” which has affected the community conversation about other traditional weaving patterns, making the community's discussion about textiles more meaningful.

Keywords: Textiles with Hang Kra-Rok Pattern, Body of Knowledge, Values, Short Story, Koh Yor Community

บทนำ

ชุมชนเกาะยอตั้งอยู่บนเกาะเล็ก ๆ เกาะหนึ่งในทะเลสาบสงขลา กลุ่มคนแรก ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็น คนจีน ทั้งคนจีนที่อพยพมาจากเมืองจีน คนจีนในประเทศไทย และกลุ่มคน

ไทยจากท้องถิ่นเมืองสงขลา (ณัฐนิภรณ์ น้อยเสงี่ยม, 2547) คนเกาะยอมีชื่อเสียงด้านหัตถกรรมการทอผ้ามาเป็นเวลานานร้อย ๆ ปี (ชาลูชัย ปาณูปกรณ์, 2549) ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ความประณีต ความสวยงาม และลวดลายที่มีความนุ่มนวลหลากหลาย ทำให้ผ้าทอเกาะยอเป็นผ้าพื้นเมืองที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสงขลา และยังเป็นสุดยอดผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ในปี พ.ศ. 2549 (ศศิธร วิศพันธ์, 2560)

ผ้าทอเกาะยอ จึงมีเอกลักษณ์ของการทอยกดอก กรรมวิธีการทอยกดอกทำให้เกิดลวดลายในการยกตะกรอแยกด้วยเส้นยืน แต่ไม่ได้เพิ่มเส้นยืนหรือเส้นพุ่งเข้าไปในผืนผ้า แต่บางครั้งจะยกดอกด้วยการเพิ่มเส้นพุ่งจำนวนสองเส้นหรือมากกว่านั้น ลักษณะเด่นของผ้ายกดอกคือ ผืนผ้าจะมีลวดลายในตัว โดยผิวสัมผัสยกดอกจะมีความนูนของผ้าโดยแต่ละชั้นจะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลวดลาย สันนิษฐานว่า คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเกาะยอ ได้นำเอาทักษะอาชีพการทอผ้ามาสอนชาวบ้านในบริเวณนั้นด้วย ดังพงศาวดารเมืองสงขลาได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อศักราช 1139 ปีระกา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช มีหนังสือให้กรมการออกมาเก็บผู้หญิงช่างทอหูกและบุตรสาวราษฎรชาวเมืองสงขลาพาไปเมืองนครศรีธรรมราชหลายสิบคน” แสดงให้เห็นว่าในศักราช 1139 หรือ พ.ศ. 2320 ซึ่งตรงกับสมัยกรุงธนบุรีตอนปลาย ชาวเมืองสงขลา ก็มีชื่อเสียงในด้านการทอผ้าแล้ว (อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล, 2553)

วรรณกรรมเรื่องผ้าทอลายทางกระรอก เป็นเรื่องสั้นเชิงสร้างสรรค์ที่จำลอง ผังชลจิตร ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ ประจำปีพุทธศักราช 2561 เป็นผู้ประพันธ์ ตีพิมพ์ครั้งแรกในโลกหนังสือ และได้รับรางวัลเรื่องสั้นระดับช่อการเกิด จากบรรณาธิการ สุชาติ สวัสดิ์ศรี ฉบับ “เพชรน้ำงาม” ปี พ.ศ. 2523 เรื่องสั้นเรื่องผ้าทอลายทางกระรอก จึงได้สร้างชื่อเสียงให้กับจำลอง ผังชลจิตร ตั้งแต่นั้นมา เรื่องสั้นเรื่องนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง เช่น ปี พ.ศ. 2524 พ.ศ. 2531 พ.ศ. 2543 และ พ.ศ. 2547 วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเป็นงานศิลปะที่มีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ด้วยการใช้กลวิธีทางภาษาในการถ่ายทอด ทำให้ผลงานมีความประณีต สละสลวย แสดงออกถึงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร และยังรวมไปถึงมุมมองทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่สะท้อนผ่านงานเขียนสารัตถะของเรื่องสะท้อนภูมิปัญญาและคุณค่าของผ้าทอผ่านโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละครสำคัญ ฉาก เหตุการณ์ และสถานที่ของเรื่อง ที่รู้จักและเรียกกันว่า “เกาะยอ”

อย่างไรก็ตาม ลวดลายผ้าทอเกาะยอโบราณหลายลาย ได้สูญหายไป ไม่ได้รับการทอซ้ำจากช่างทอ เนื่องจากทอยาก มีหลายขั้นตอน และใช้เวลานานแต่เรื่องราวของผ้าทอลายนี้ได้ถูกบันทึกไว้ในรูปแบบของเรื่องสั้น จากสภาพปัญหาและความสำคัญดังกล่าว จึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องผ้าทอลายทางกระรอก : องค์ความรู้และคุณค่าจากเรื่องสั้น ของจำลอง ผังชลจิตร และชุมชนเกาะยอ จังหวัดสงขลา ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากเรื่องสั้น 2) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากชุมชน และ 3)

การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากเรื่องสั้นและชุมชน ซึ่งไม่เพียงนำไปสู่การฟื้นฟูผ้าทอลายหางกระรอกอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (Intangible Cultural Heritage) ของชุมชนที่มีคุณค่า และเสี่ยงต่อการสูญหาย หากยังนำประโยชน์สู่การพัฒนาสร้างสรรค์ และเพิ่มมูลค่าผ้าทอลายหางกระรอกในเชิงพาณิชย์ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอก จากเรื่องสั้นของจำลอง ฝั่งชลจิตร และชุมชน เกาะยอ จังหวัดสงขลา ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากเรื่องสั้น 2) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากชุมชน 3) การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากเรื่องสั้นและชุมชนเกาะยอ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวิธีการดำเนินวิจัย ตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการศึกษาเชิงเอกสารโดยการวิเคราะห์เรื่องสั้น ผ้าทอลายหางกระรอกและเอกสารที่เกี่ยวข้อง
2. ประชากรและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ช่างทอผ้า จำนวน 3 คน ผู้อาวุโสที่มีความรู้เรื่องผ้าทอ จำนวน 3 คน และสัมภาษณ์ผู้ประพันธ์เรื่องสั้นผ้าทอลายหางกระรอก
3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การสังเกต แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม
4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ 1) เก็บรวบรวมองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากเรื่องสั้นผ้าทอลายหางกระรอก 2) เก็บรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากชุมชน โดยการสังเกต สัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ช่างทอผ้า คนเฒ่าคนแก่ที่มีความรู้เรื่องผ้าทอและสัมภาษณ์ผู้ประพันธ์เรื่องสั้นผ้าทอลายหางกระรอก นำข้อมูลมาตีความ จัดหมวดหมู่และคืนข้อมูลเพื่อสอบถามความน่าเชื่อถือ 3) การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากเรื่องสั้นและจากชุมชน
5. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้วิเคราะห์ข้อมูลจาก โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละครหลักที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่อง การบรรยายของผู้เล่าเรื่อง และฉากของเรื่องจากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาตีความ วิเคราะห์ภาพสะท้อนองค์ความรู้และคุณค่าและบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอกจากเรื่องสั้นและจากชุมชน ใช้วิธีการสังเคราะห์และนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผลการวิจัย พบว่า องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอก จากเรื่องสั้นของจำลอง ฝั่งชลจิตร และชุมชน เกาะยอ จังหวัดสงขลา ใน 3 ประเด็น ดังนี้

1. องค์ความรู้และคุณค่าจากเรื่องสั้นผ้าทอลายทางกระรอก โคร่งเรื่องผ้าทอลายทางกระรอกเริ่มต้นด้วยความรักของหนุ่มสาวคู่หนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่เกาะกลางทะเลสาบ หรือเกาะยอชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายล้วนทอผ้าเป็นอาชีพ ชายหนุ่มมีฝีมือในการทอผ้าโดยได้เรียนรู้ทักษะการทอผ้ามาจากผู้เป็นพ่อ และได้อาศัยการทอผ้าเป็นอาชีพเลี้ยงตนเองเส้นด้ายที่ใช้ทอผ้าชาวบ้านไม่ได้ผลิตขึ้นเอง ต้องพึ่งพาจากโรงงาน ผ่านพ่อค้าคนจีน ที่คอยเอารัดเอาเปรียบและผูกขาดการซื้อขายผ้าทอจากชาวบ้านแม้แต่ผ้าทอลายทางกระรอกสีฟ้าปนขาวที่ชายหนุ่มทอเป็นผ้าถุงไว้สำหรับให้สาวคนรักนุ่งในวันแต่งงานยังต้องซื้อคืนจากพ่อค้าคนจีนในราคาแพง แก่นเรื่องผ้าทอลายทางกระรอกไม่เพียงสะท้อนอัตลักษณ์ทางอาชีพของชุมชน หากแต่การที่ชายหนุ่มบรรจงทอผ้าอย่างประณีตจนเป็นลายทางกระรอกที่งดงาม ได้สะท้อนว่าชุมชนมีผ้าทอมือเป็นเสมือนสัญลักษณ์แทนใจสำหรับมอบให้หญิงสาวคนรักในวันสำคัญของชีวิต นอกจากนี้ แก่นเรื่องยังสะท้อนอำนาจของทุนที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือมรดกวัฒนธรรมของชุมชนสารัตถะของเรื่องสั้นผ้าทอลายทางกระรอก สะท้อนองค์ความรู้และคุณค่า 3 ประการ ได้แก่

1.1 ประวัติศาสตร์การทอผ้าในตำบลเกาะยอ การทอผ้าในตำบลเกาะยอมีมานานก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง หรือก่อนปี พ.ศ.2482 การทอผ้าได้หยุดชะงักลงหลังสงครามสิ้นสุดลง เนื่องจากเส้นด้ายหาซื้อยากมาก ต่อมาชาวบ้านได้ฟื้นฟูการทอผ้าขึ้นมาใหม่หลังสงครามยุติได้ประมาณเจ็ดปีโดยได้รับความช่วยเหลือจากคุณหญิงภรรยาคนหนึ่งในตัวเมืองจังหวัดสงขลาทำให้การทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง ดังคำบรรยายตอนหนึ่งว่า “คุณหญิงภรรยาของคหบดีในตัวจังหวัดท่านหนึ่งกล่าวถึงศิลปกรรมพื้นบ้านเกี่ยวกับการถักทอจะสูญหายจึงมอบก็ให้เจ็ดก็พร้อมเงินอีกจำนวนหนึ่งสำหรับซื้อเส้นด้าย” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543) ภรรยาภคการทอผ้าในครัวเรือนทวนคืนกลับมาอีกครั้ง ฉากของเรื่อง ได้บรรยายสภาพโรงทอผ้าของชาวบ้านที่เจ้าของมีทั้งคนไทยและคนจีน ในช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2520 โรงทอผ้ามีก็ไม่ต่ำกว่า 30 หลัง ตามบ้านจะมีก็ 1 หลัง ถึง 2 หลังเกือบทุกบ้าน ใครไม่มีเงินสร้างก็ก็จะมาทอผ้ารับจ้างในโรงทอผ้า ดังบทบรรยายว่า “ยี่สิบปีหลังสงครามญี่ปุ่นสิ้นสุดลง ชาวเกาะเริ่มหันมาทอผ้ากันอีก คนที่มีก็อยู่แล้วเริ่มแต่งก็เอาออกมาใช้คนที่ยังไม่มีก็สร้างมันขึ้นมา... นายชวนมีก็ทอผ้าถึงสามสิบก็ ชาวบ้านผู้ใดไม่มีเงินพอที่จะสร้างก็ก็มาทอผ้ารับจ้าง” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543)

1.2 การสืบทอดมรดกผ้าทอของชุมชนเรื่องสั้นผ้าทอลายทางกระรอกได้สะท้อนถึงคุณค่าของผ้าทอและการสืบทอดความรู้ผ้าทอมือของชุมชนดังเสียงเล่าถึงตัวละครเอกว่า “จรรยา...เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขชาวเกาะ...เกิดและเติบโตท่ามกลางเสียงก็กระตุกกลิ่นหอมของเส้นด้าย ตาเงินพ่อของเขาเป็นช่างทอฝีมือดีที่สุดในหมู่คนทอผ้าด้วยกัน” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543) คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาว รวมทั้งจรรยาต่างสืบทอดความรู้และทักษะการทอผ้าจากคน รุ่นพ่อ

แม่ ดังคำบรรยายจากตัวบทตอนหนึ่งว่า “ในหมู่คนหนุ่มรุ่นเดียวกัน จรูญเป็นหนุ่มที่มีอนาคตที่สุดทอผ้าทำมาหากินจรูญไม่เคยแพ้ใคร ตาจันได้ถ่ายทอดเคล็ดวิธีทอผ้าให้เขาจนหมดและเขาก็รับเอามาอย่างสนใจพอ แน่นอนว่าเขาต้องเป็นคนที่ฝีมือที่สุดต่อไปเขาต้องเดินทางบ่อยครั้งเพื่อไปสาธิตการทอผ้าตามที่ต่าง ๆ” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543)

1.3 การผูกขาดการค้าผ้าทอของนายทุน ก่อนการเข้ามาของทุนนิยมเหนือมรดกผ้าทอการค้าผ้าทอในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ชาวบ้านเมื่อทอผ้าได้แต่ละผืนจะรู้สึกภาคภูมิใจ และเก็บเข้าตู้เอาไว้ชื่นชมจนเมื่อขาดเงินจึงจะนำผ้าทอไปขายในตัวเมือง ดังคำบรรยายของผู้เล่าเรื่องตอนหนึ่งว่า “...ราคาผ้าดีขึ้นเส้นด้ายสำหรับทอหาซื้อได้ไม่ยาก สัปดาหนึ่งได้ยินเสียงก็ดังเพิ่มขึ้นตัวหนึ่ง พอทอเสร็จก็เก็บเข้าตู้วันดีคืนดีเอมานั่งเล็งดอกเล็งลายพินิจดูความซับซ้อนของลาย ราชวัตร ความสวยเรียบของลายทางกระรอกพร้อมเงินขาดทองเมื่อไหร่ เอาข้ามเรือไปขายในจังหวัดก็พอมีคนซื้อ เพราะผ้าทอจากทะเลสาบมีชื่อเสียงอยู่แล้ว” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543) จากนั้นไม่นาน นายทุน คนจีนเริ่มเข้าสู่ตำบลเกาะยอเป็นตัวแทนจำหน่ายผ้าทอส่งไปขายกรุงเทพฯ มีการผูกขาดการรับซื้อผ้าทอโดยแลกเปลี่ยนกับการขายผ้าทอให้กับคนจีนที่ลงทุนด้ายให้ก่อน ดังคำบรรยายว่า “คนจีนซื้อหว้ายจากตัวเมืองเป็นตัวแทนจำหน่ายผ้า เขาเคยบอกว่าเขาส่งผ้าไปขายที่กรุงเทพฯ ด้วย พร้อม ๆ กับเป็นผู้ซื้อด้ายมาจำหน่ายอีกด้วยเช่นกัน” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543) และจากคำพูดของตัวละครตอนหนึ่งว่า “อ้าวอยากขอร้องคนทอผ้าทุกคนนะ ทุกคนที่เอาด้ายไปจากอ้าวต้องขายผ้าให้อ้าว” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543) ต่อมาการผูกขาดได้ลงลึกไปถึงการลงทุน สร้างที่ และด้ายให้ชาวบ้าน จนชาวบ้านกลายเป็นลูกจ้างทอผ้าให้นายทุนคนจีน ดังคำบรรยายว่า “คนจีนที่ซื้อหว้ายยังคงไปมาที่เกาะบ่อย ๆ เขาลงทุนสร้างก็ให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่ส่วนเขาจะหาด้ายมาป้อน คนทอรับค่าจ้างเป็นหลา ๆ” (จำลอง ผึ้งชลจิตร, 2543) เรื่องสั้นเรื่องผ้าทอลายทางกระรอกไม่เพียงสะท้อนคุณค่ามรดกวัฒนธรรมผ้าทอที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นหากยังสะท้อนความรู้เกี่ยวกับพลวัตการทอผ้าการเข้ามาของทุนนิยมที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตผ้าทอของชุมชนและสะท้อนกรณีศึกษากระบวนการผูกขาดการค้าของนายทุน

2. องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากชุมชน ผ้าทอเป็นภูมิปัญญาของชุมชนเกาะยอได้รับการขึ้นบัญชีมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมด้านงานช่างฝีมือดั้งเดิมจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ในปีพ.ศ.2557 สำหรับการทอผ้าลายทางกระรอก ช่างทอต้องมีความรู้และทักษะความชำนาญ 2 ขั้นตอน ได้แก่

2.1 กระบวนการเตรียมด้าย การเตรียมด้ายสำหรับทอผ้าลายทางกระรอกช่างทอจะต้องมีความรู้และทักษะพิเศษ คือ การคบดีด ซึ่งป็นวิธีการนำเส้นด้าย 2 เส้น หรือเส้นใหม่ 2 เส้น มาประคบหรือประกบกัน อันป็นกรรมวิธีที่ทำให้เกิดการเหลื่อมของเส้นด้ายก่อนการทอด้วยการนำเส้นใหม่หรือฝ้ายสองสีปั่นเข้าด้วยกัน ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า เครื่องคบดีดการคบดีดเป็นการใช้เทคนิคการตีเกลียว เพื่อให้เกิดลวดลายตอนทอ ดังนั้นการทำให้ผ้า

ทอเกิดลวดลายที่สวยงามโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ ขึ้นอยู่เทคนิคการคบดีาย และการเลือกสี ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดกระบวนการคบดีายจะใช้เวลามากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความชำนาญของช่างแต่ละคน (ถัน สุวรรณฤทธิ์, 2564) ซึ่งสอดคล้องกับคำพูดของ นพมาศ สาสนัย ที่กล่าวว่า ผ้าทอลายทางกระรอกเป็นผ้าที่มีกระบวนการเตรียมด้ายที่ต้องใช้ทักษะความเชี่ยวชาญในการ “คบดีาย” ช่างทอต้องมีความอดทน ใจเย็นและมีประสบการณ์อย่างดีจึงจะได้ด้ายที่มีคุณภาพสำหรับเตรียมทอผ้าลายทางกระรอก (นพมาศ สาสนัย, 2564) ดังภาพที่ 1 - 2

ภาพที่ 1 ช่างทอกำลังทำการคบดีาย

ภาพที่ 2 เส้นด้ายที่ได้จากการคบดีาย

2.2 กระบวนการทอ ช่างทอจะเตรียมก็ทอผ้า จากนั้นจะเริ่มด้ายเส้นด้ายยืน การเลือกสีเส้นด้ายยืน ช่างทออาจเลือกเส้นด้ายที่มีสีเข้ม ดังเช่น สีน้ำเงิน สีแดง หรือสีดำ หรือเป็นสีอ่อน เช่น สีขาว สีนวลเมื่อตัดกับเส้นพุ่งจะช่วยให้ผ้าทอเกิดลายเลื่อมที่เด่นชัดสวยงาม เส้นยืน คือ เส้นด้ายที่อยู่ในระหัด (แกนม้วนด้าย) ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของก็ทอผ้า การเลือกสีเส้นยืนขึ้นอยู่กับช่างทอ หรือคนออกแบบว่าจะให้เป็นสีอะไร ส่วนใหญ่เป็นสีอ่อนเพื่อจะได้ตั้งเส้นพุ่งให้มีสีสัน เส้นด้ายยืนเป็นเส้นด้ายหลักที่มีม้วนใส่กับระหัด นำมาสอดเข้าฟันหวี เพื่อนำมาเป็นตัวตั้งของการทอผ้า ดังภาพที่ 3 - 4

ภาพที่ 3 เส้นด้ายยืนสีอ่อน

ภาพที่ 4 เส้นด้ายยืนสีเข้ม

เส้นพุ่ง คือ เส้นด้ายที่อยู่ในกระสวย เวลาทอเส้นพุ่งจะขัดหรือสลับกับเส้นยืน เพื่อให้ได้ผืนผ้าซึ่งมีลวดลายตามที่ช่างทอต้องการ ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 เส้นพุ่ง และกระสวยขัดด้ายในระหว่างการทอ

ผ้าทอลายทางกระรอกมี 2 ลักษณะ คือ ลายทางกระรอก และลายทางกระรอกร่องลง ซึ่งทั้ง 2 ลาย เป็นลวดลายดั้งเดิม ไม่มีการทออีกแล้ว เป็นลายที่เกิดจากการทอควบเส้นด้าย เป็นกรรมวิธีที่สร้างลวดลาย เหลื่อมล้ำของเส้นด้ายก่อนการทอ โดยนำเส้นไหมหรือเส้นฝ้ายสองสีปั่นเข้าด้วยกัน ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า เครื่องควบด้าย หรือควบด้าย และนำไปทอด้วยเทคนิคทอขัดธรรมดา เมื่อทอเสร็จเป็นผืนผ้า เนื้อผ้าจะมีลักษณะสีเหลื่อมคล้าย สาสหรัยทางกระรอก จึงเป็นที่เรียกโดยทั่วไปว่า ผ้าทางกระรอก ดังภาพที่ 6 - 7

ภาพที่ 6 ผ้าทอทางกระรอก

ภาพที่ 7 ผ้าทอทางกระรอกร่องลง

3. การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากเรื่องสั้นและชุมชน การนำเสนอเรื่องสั้นเรื่องผ้าทอลายทางกระรอกผ่านการพูดคุยและสนทนากลุ่มกับผู้รู้และช่างทอผ่านการพูดคุยและสนทนากลุ่มกับผู้รู้และช่างทอ เป็นการกระตุ้นความทรงจำของชุมชนเรื่องผ้าทอทางกระรอก การหวนนึกถึงการทอผ้าทางกระรอก ประกอบกับความสวยงามของผ้า และความนิยมในการนุ่งผ้าทางกระรอกของคนรุ่นก่อน ทำให้เกิดการรื้อฟื้นเรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของลายผ้า ซึ่งคนเฒ่าคนแก่ของเกาะยอได้เล่าต่อ ๆ กันมาว่า ผ้าทางกระรอก เกิด

จากภูมิปัญญาของช่างทอ เวลาที่นั่งเรือข้ามเกาะไปยังสถานที่ต่าง ๆ มักจะสังเกตเห็นสาหร่ายหางกระรอกที่ขึ้นอยู่เต็มไปหมดในทะเลสาบสงขลา ยามที่เรือวิ่งผ่าน จะเห็นความพลิ้วไหวของสาหร่ายหางกระรอก ที่โอนเอนไปตามกระแสน้ำ กระแสลม การมองดูอยู่ทุกวัน ๆ ทำให้เกิดภาพจำ จินตนาการ จนนำไปสู่การประดิษฐ์ออกแบบ ถอดลายขึ้นมาเป็นลายใหม่ และตั้งชื่อเรียกว่า ลายหางกระรอก ดังภาพที่ 8

ภาพที่ 8 สาหร่ายหางกระรอก

แรงบันดาลใจของชุมชนที่เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างเรื่องสั้น และเรื่องเล่าผ้าทอลายหางกระรอก ทำให้ชุมชนเกาะยอได้ฟื้นฟูความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าลายหางกระรอกขึ้นมาใหม่ โดยเฉพาะวิธีการทอ ซึ่งเป็นการที่ใช้กับผ้าทอลายหางกระรอก โดยยังเหลือช่างทอที่อาวุโสไม่กี่คนที่ยังคงมีความรู้ แม้ว่าปัจจุบัน (พ.ศ.2565) จะมีเส้นด้ายหรือเส้นไหมที่ผ่านกระบวนการทอสำเร็จรูปจากโรงงานออกมาจำหน่าย แต่ช่างทอผ้าเกาะยอต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ผ้าทอเกาะยอเป็นผ้าทอมือ การสืบสานคุณค่าของผ้าทอหางกระรอกก็ต้องทำด้วยมือ

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้
องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายหางกระรอก จากเรื่องสั้นของจำลอง ฝั่งชลจิตร และชุมชนเกาะยอ จังหวัดสงขลา อภิปรายผลใน 3 ประเด็น ดังนี้

1. องค์ความรู้และคุณค่าจากเรื่องสั้นผ้าทอลายหางกระรอก การทอผ้าในชุมชนเกาะยอมีมานาน สามารถสืบย้อนไปได้ไกลถึงปลายสมัยกรุงธนบุรี ก่อนที่จะขาดช่วงจนปรากฏหลักฐานอีกครั้งก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง และมีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาไม่น้อยกว่า 3 รุ่นอายุคน สามารถสังมภูมิปัญญา จนเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงด้านการทอผ้าของภาคใต้ อย่างไรก็ตามลายผ้าโบราณจำนวนมากได้สูญหาย เนื่องจากไม่มีการทอ วิธีการฟื้นฟูลายผ้าดั้งเดิมที่สูญ

หายไป ดังเช่นผ้าทอทางกระรอก เกิดจากแรงบันดาลใจจากเรื่องสั้นผ้าทอลายทางกระรอก ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดการรื้อฟื้นผ้าทอทางกระรอกขึ้นมาอีกครั้ง เช่นเดียวกับ งานวิจัยหลายเรื่องที่มีแนวทางการอนุรักษ์พื้นฟูภูมิปัญญาการทอผ้าอย่างหลากหลาย เช่น งานศึกษาของ ทักษิณา พิพิธกุล ได้ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ผ้าทอโบราณในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ และการจัดตั้งศูนย์หัตถกรรม (ทักษิณา พิพิธกุล, 2559) หรืองานของ สคราญนิตย์ เล็กสุทธิ ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนา การอนุรักษ์ และการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้ายที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมของกลุ่มผ้าฝ้ายทอมือ (สคราญนิตย์ เล็กสุทธิ, 2561) โดยการจัดทำหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในการสืบสานการทอผ้าฝ้ายทอมือ ร่วมกันรื้อฟื้นพื้นฟู เอกลักษณ์ของผ้าฝ้ายทอมือให้กลับมามีความสำคัญอีกครั้ง พัฒนาและประยุกต์ผ้าฝ้ายทอมือให้เหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบัน ประกาศยกย่องเชิดชูผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการด้านการคุ้มครองลิขสิทธิ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นมรดกทางปัญญาสืบไป

2. องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากชุมชน การสร้างสรรค์ลายผ้าทอชุมชนเกาะยอได้คิดลายผ้าทอขึ้น เรียกว่า ลายผ้าทางกระรอก ที่มาของลวดลายผ้า เกิดจากการเชื่อมโยงภูมิปัญญาการทอผ้าเข้ากับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ได้แก่ สหรัยทางกระรอกในทะเลสาบสงขลา จนทำให้เกิดลายผ้าทางกระรอกขึ้น เหมือนหรือคล้ายกับลายผ้าโบราณของชุมชนอื่น ที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกับงานของ สวัสดิ์ แก้วแบน และคณะ ได้ศึกษาที่มาของลายผ้าไหมโบราณ พบว่า ลายสรหมอ เป็นภาษาเขมรพื้นเมือง เป็นชื่อที่มาจากผลไม้ชนิดหนึ่งที่มีรสขมและฝาดใช้เป็นยา และลายสาคร มาจากต้นสาคร เป็นต้น (สวัสดิ์ แก้วแบน และคณะ, 2562) และสอดคล้องกับคำพูดของ นพมาศ สาสนัย ที่กล่าวว่า ผ้าทอลายทางกระรอกเป็นผ้าที่มีกระบวนการเตรียมด้ายที่ต้องใช้ทักษะความเชี่ยวชาญในการ “คบด้าย” ช่างทอต้องมีความอดทนใจเย็นและมีประสบการณ์อย่างดีจึงจะได้ด้ายที่มีคุณภาพสำหรับเตรียมทอผ้าลายทางกระรอก (นพมาศ สาสนัย, 2564)

3. การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอลายทางกระรอกจากเรื่องสั้นและจากชุมชนผ่านการพูดคุยและสนทนากลุ่มกับผู้รู้และช่างทอ เป็นการกระตุ้นความทรงจำของชุมชนเรื่องผ้าทอทางกระรอกประกอบกับความสวยงามของผ้า และความนิยมในการนุ่งผ้าทางกระรอกของคนรุ่นก่อนทำให้เกิดการรื้อฟื้นเรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของลายผ้า ที่ได้เล่าต่อ ๆ กันมาว่า ผ้าทางกระรอกเกิดจากภูมิปัญญาของช่างทอ เวลาที่นั่งเรือข้ามเกาะไปยังสถานที่ต่าง ๆ จะสังเกตเห็นสหรัยทางกระรอกที่ขึ้นอยู่ในทะเลสาบสงขลา จะเห็นความพลิวไหวของสหรัยทางกระรอกที่โอนเอนไปตามกระแสน้ำ กระแสลม ทำให้เกิดภาพจินตนาการ นำไปสู่การประดิษฐ์ออกแบบถอดลายขึ้นมาเป็นลายใหม่ และตั้งชื่อเรียกว่า “ลายทางกระรอก” จากแรงบันดาลใจของชุมชนที่เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างเรื่องสั้น และเรื่องเล่าผ้าทอลายทางกระรอกทำให้ชุมชนเกาะยอได้ฟื้นฟูความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าลายทางกระรอกขึ้นมาใหม่ โดยเฉพาะวิธีการคบด้ายซึ่งยังเหลือช่างทอสูงอายุไม่กี่คนที่ยังคงทำเป็นแม้ว่าจะมีเส้นด้ายหรือเส้นไหมที่

ผ่านกระบวนการคืบคืบสำเร็จรูปจากโรงงานออกมาจำหน่ายแต่ช่างทอผ้าเกาะยอต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ผ้าทอเกาะยอเป็นผ้าทอมือการสืบสานคุณค่าของผ้าทอทางกระรอกก็ต้องทำด้วยมือเช่นกัน

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้ สรุปได้ว่า องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอหลายทางกระรอกจากเรื่องสั้นของจำลอง พึ่งชลจิตร และชุมชนเกาะยอ จังหวัดสงขลา ใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) องค์ความรู้และคุณค่าจากเรื่องสั้นผ้าทอหลายทางกระรอก การทอผ้าในชุมชนเกาะยอมีมานานสามารถสืบย้อนไปไกลถึงปลายสมัยกรุงธนบุรีก่อนที่จะขาดช่วงจนปรากฏหลักฐานอีกครั้งก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง และมีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาไม่น้อยกว่า 3 รุ่นอายุคน สามารถสั่งสมภูมิปัญญา จนเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงด้านการทอผ้าของภาคใต้สะท้อนให้เห็นประวัติศาสตร์การทอผ้าในตำบลเกาะยอ การสืบทอดผ้าทอของชุมชนและการผูกขาดการค้าผ้าทอของนายทุน ในขณะที่ชุมชนเกาะยอ จังหวัดสงขลา 2) องค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอหลายทางกระรอกจากชุมชน เกิดจากการเชื่อมโยงภูมิปัญญาการทอผ้าเข้ากับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ได้แก่ สาหร่ายทางกระรอกในทะเลสาบสงขลา จนทำให้เกิดลายผ้าทางกระรอกขึ้นเหมือนหรือคล้ายกับลายผ้าโบราณของชุมชนอื่น ได้องค์ความรู้และคุณค่าผ่านช่างทอ ทั้งในมิติความรู้ ความชำนาญชำนาญในการทอผ้า และ 3) การบูรณาการองค์ความรู้และคุณค่าผ้าทอหลายทางกระรอกจากเรื่องสั้นและจากชุมชนผ่านการพูดคุยและสนทนากลุ่มกับผู้รู้และช่างทอ เป็นการกระตุ้นความทรงจำของชุมชนเรื่องผ้าทอทางกระรอกประกอบกับความสวยงามของผ้า และความนิยมในการนุ่งผ้าทางกระรอกของคนรุ่นก่อนทำให้เกิดการรื้อฟื้นเรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของลายผ้า ที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างทอเวลาที่นั่งเรือข้ามเกาะไปยังสถานที่ต่าง ๆ จะสังเกตเห็นสาหร่ายทางกระรอกที่ขึ้นอยู่ในทะเลสาบสงขลาจะเห็นความพลิวไหวของสาหร่ายทางกระรอก ที่โอนเอนไปตามกระแสน้ำ กระแสน้ำ ทำให้เกิดภาพจินตนาการนำไปสู่การประดิษฐ์ออกแบบ ถอดลายขึ้นมาเป็นลายใหม่ และตั้งชื่อเรียกว่า “ลายทางกระรอก” การสร้างลายผ้าจากการบูรณาการผ้าทอกับสาหร่ายทางกระรอกในทะเลสาบ กล่าวได้ว่า วรรณกรรมเรื่องผ้าทอหลายทางกระรอกไม่เพียงเป็นพื้นที่บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับการทอผ้าที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของชุมชน แต่ยังสะท้อนพลวัตและการเปลี่ยนผ่านของทุนนิยมที่มีส่วนทำให้ผ้าทอเกาะยอถูกลดคุณค่าลงกลายเป็นงานรับจ้าง อีกทั้ง ความทรงจำที่ถูกบันทึกไว้ในวรรณกรรมได้ช่วยให้เกิดการฟื้นฟูผ้าทอทางกระรอกขึ้นมาใหม่และยังมีส่วนสำคัญทำให้เรื่องเล่าภูมิปัญญาการสร้างสรรคัลายทางกระรอกถูกนำมาเล่าใหม่ นอกจากนี้การฟื้นคืนของผ้าทอหลายทางกระรอก ยังส่งผลให้ชุมชนพูดถึงผ้าทอหลายดั้งเดิมลายอื่น ๆ ทำให้วงสนทนาเรื่องผ้าทอของชุมชนมีความหมายมากขึ้น ดังนั้น 1) ควรเพิ่มช่องทางการตลาดการจำหน่ายผลิตภัณฑ์จากผ้าทอหลายทางกระรอกสู่ตลาดสากล 2)

ควรสร้างสรรค์เพิ่มมูลค่าผ้าทอพื้นถิ่นในชุมชนเกาะยอให้ครอบคลุมทุกกลุ่มทอผ้าให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเกาะยอ เป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณทุนสนับสนุนวิจัยจากสำนักการวิจัยแห่งชาติ ที่สนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรม โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ประจำปี 2564

เอกสารอ้างอิง

- จำลอง ผึ้งชลจิตร. (2543). ผ้าทอลายทางกระรอก. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สมิต.
- ชาญชัย ปาณูปกรณ์. (2549). ศึกษาผ้าทอเกาะยอ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา. วารสารปาริชาติ, 18(3), 1-2.
- ณัฐนิภรณ์ น้อยเสียม. (2547). การศึกษาสัดส่วนเรือนมวงคลสูตร ตำบลเกาะยอ จังหวัดสงขลา. ฉบับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย, 1(2), 52-75.
- ถัน สุวรรณฤทธิ์. (8 พฤศจิกายน 2564). ผ้าทอลายทางกระรอก. (ณัฐพงศ์ กระจายโภชน, ผู้สัมภาษณ์)
- ทักษิณา พิพิธกุล. (2559). การอนุรักษ์และการประยุกต์ภูมิปัญญาหัตถกรรมผ้าทอของคนองในจังหวัดลำพูน. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 24(45), 139-156.
- นพมาศ สาสนัย. (8 พฤศจิกายน 2564). ผ้าทอลายทางกระรอก. (ณัฐพงศ์ กระจายโภชน, ผู้สัมภาษณ์)
- ศศิธร วิศพันธุ์. (2560). การออกแบบผลิตภัณฑ์กระเป๋าผ้าทอเกาะยอโดยใช้เทคนิคควิลท์. วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 8(2), 1-9.
- ศคราญนิตย์ เล็กสุทธิ. (2561). การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าฝ้ายทอมือที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมของกลุ่มผ้าฝ้ายทอมือบ้านหนองเงือก ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี, 12(29), 135-146.
- สวัสดี แก้วแบน และคณะ. (2562). ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมลายโบราณของชุมชนบ้านแกใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์. วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์, 4(1), 71-85.
- อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล. (2553). “โลกเลสาบ” ภูมิปัญญาท้องถิ่น มรดกสังคมและวัฒนธรรมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สงขลา: บริษัทแม่กมีเดีย วาย 2 เคเพรส จำกัด.